

RUS VE TÜRK FOLKLORUNDA KADIN FİGÜRÜ

Mariia TALİANOVA-EREN¹

ÖZ

Folklorun epik türlerinde çoğu zaman başrolü erkek oynar ve onun yaptıkları anlatılır. Destanlarda hep erkeklerin kahramanlıklarını görmekteyiz. Fakat kadın figürü hem Rus, hem Türk halk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Türk mitolojisi açısından baktığımız zaman belirgin erkek veya kadın tanrılarla karşılaşmak mümkün olmadığından - Türk dini-mitolojik sistemi Tek Tanrı tanımaktadır- kutsal dışı kurgusu Mitolojik Ana adı altında toparlanmaktadır. Türk mitolojisinin en eski katmanında doğumla ölümü bir arada tutabilecek ve ilklik, başlangıç olma gibi vasıflara cevap verecek Mitolojik Ana veya daha somutlaşmış varyantıyla Yer Ana varlığını görmekteyiz. Türklerin ve Rusların folklorunda şüphesiz mitolojinin etkisi görülmektedir. Slav kültüründe de uzun süredir anaerkil sistem var olduğu için Rus masallarında, destanlarında da erkek kadar güçlü kadın ya da bahadır kadın profili bulunmaktadır. Türk folklorunda ise alp kadın tipi masallarda değil, sadece destanlarda yer almaktadır. Fakat ister Hristiyanlık ister Müslümanlık sözlü gelenekleri etkileyip dinin gelmesiyle beraber kadın figürü bazı değişikliklere uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Folklor, Rus, Türk, Mitoloji, Figür.

Talianova-Eren, Mariia. "Rus ve Türk Folklorunda Kadın Figürü". *idil* 6.36 (2017): 2155-2170.

Talianova-Eren, M. (2017). Rus ve Türk Folklorunda Kadın Figürü. *idil*, 6 (36), s.2155-2170.

¹ Yabancı Uzman. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, mtalianova(at)hotmail.com

WOMAN FIGURE IN RUSSIAN AND TURKIC FOLKLORE

ABSTRACT

In the epic forms of folklore, the protagonist is mostly a man and his actions are told. In the epic, we always see the heroism of the men. However, the woman figure influenced both the Russian and Turkic folk literature to a significant extent. When we consider the issue from the aspect of Turkic mythology it is impossible to encounter gods or goddesses - the Turkic religious - mythological system is monotheistic - therefore, the holly female fiction can be considered under the title of Mythological Mother. In the most ancient layer of the Turkic Mythology we seen the existence of a Mythological Mother or in more concrete variant an Earth Mother, that can meet the qualifications like being the first, being the start and gathering the birth and death together. The influence of mythology is undoubtedly seen in the Turkic and Russian folklores. As the matriarchal system exists in the Slav culture for a long time, there is a woman figure or a brave woman as strong as the men is present in the Russian fairy tales, epics. As for the Turkic folk, a brave woman is not seen in the fairytales, but there is in the epics. However, the woman figure has been some changed after the recognition of religion whether it is Christianity or Muslim as they influenced the oral traditions.

Keywords: Woman, Folklore, Russian, Turkic, Mythology, Figure.

ФИГУРА ЖЕНЩИНЫ В РУССКОМ И ТЮРКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ

АННОТАЦИЯ

Эпические жанры фольклора повествуют в основном о действиях и поступках мужчин: их подвиги изображены в былинах. Но, несмотря на это, и в славянском, и в тюркском устном народном творчестве неотъемлимую роль играет женская фигура. По причине того, что гендерное разделение на женских или мужских божеств в тюркской мифологии недопустимо, в религиозно-мифологической системе тюрков представлен единый Бог – Мифологическая Матерь. Мифологическая Матерь (Богиня-Мать), несущая образ женского начала, рождения и смерти, также имеет названия Мать-Земля. Влияние мифологии как на тюркский (турецкий) фольклор, так и на славянский бесспорно. Так как в славянской культуре долгое время существовал матриархальный строй, в русских народных сказках, а также в былинах особое место занимает прототип женщины-богатыря. В тюркском же фольклоре наличие героини-богатырши зафиксировано только в жанре дестан. Однако и развитие христианства, и ислама значительно повлияло на устное народное творчество и привело к некоторым преобразованиям фигуры женщины в фольклоре.

Ключевые слова: Женщина, Фольклор, Русский, Тюркский, Мифология, Фигура.

Giriş

Rus folklorunda kadın figürüne bakacak olursak öncelikle Slav toplumundaki Tanrıçaların nasıl ortaya çıktığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Putperestlik panteonunda en önemli yeri Bereket'in ve Hayat'ın mitolojik güçleri almaktadır. Genç lohusalar - kız kardeşler (*рожаницы*) şeklinde olan bu güçler, gökyüzünde, yeryüzünde ve yeraltında, mağaralarda ve evlerde, her tarafta yaşamakta ve insanların kaderini yönetmektedirler. Lohusalar arasındaki en yaygın figürler Lada ve Lölya'dır. Bu kült, Rod Tanrısı erkek ataerkil kültüründen önce yaygınlaşmış, ama buna rağmen bu erkek kültüründen daha fazla (XIX. yüzyıla kadar) yaşamıştır. Lada, ilkbahar ve yaz bereketini temsil etmenin yanı sıra aşk ve güzellik Tanrıçası olarak tanınmıştır. Bu Tanrıçanın evlilik bağlarıyla alâkasını ispat eden en önemli şey, sevgiliye ya da eşe "*lada*" olarak hitap edilmesidir. Bu günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Slav mitolojisinde Lada'nın kızı, doğurganlık ve yeni doğmuş çocukların Tanrıçası olan Dililiya'dır. Slav mitolojisinin arkaik döneminde bu iki lohusa kadın Lada ve Lölya'nın yanında bolluk boynuzuyla tarif edilen Makoş ismi olan bir kadın figürü de yer almaktadır. Makoş'un etrafında deniz kızları da bulunmaktadır. Makoş en eski Slav toprağın verimlilik Tanrıçasıdır (Leksişeskoje Voploşenie Jenşini v Russkikh skazkah, 2004: 34).

Çok tanrılı inanışlara, putperestliğe karşı yazılmış öğütlerde Makoş, deniz kızları (rusalka), dağ perileri (vila) ve Simargl ile birlikte olmak üzere tanrılar listesinde de yer alır. Makoş'a eşlik eden bu varlıklar toprağın verimliliğiyle ilişkilendirilir. Simargl tohumları toprağa saçar, deniz kızları ve dağ perileri ekili topraklara, buğday tarlalarına nem, sis getirmek ve yağmur yağdırmakla görevlidirler (Uzelli, 2016: 52'den; Ribakov, 1994: 436).

Makoş büyük ve iri kafalı, uzun kollara sahip, geceleri izbede ip eğiren bir kadın olarak kendini gösterir. Halk inancı, ip eğirmek için kullanılan didilmiş kendir ve kenevir ipini ortalığa bırakmayı yasaklar (Uzelli, 2016: 53).

Türk mitolojisi açısından baktığımız zaman belirgin erkek veya kadın tanrılarla karşılaşmak mümkün değildir. Türk dini-mitolojik sistemi Tek Tanrı tanımaktadır². Bu nedenle kutsal dişi kurgusu Mitolojik Ana adı altında toplanmaktadır. Nitekim tanrı, tanrıça kavramı da mitolojiye veya dinler tarihine çoktanrıçılıktan gelmez. Oysa Türk dinî-mitolojik sistemi bilinen hali ile tektanrılı bir yapı içindedir ve cinsiyet

²Türklerde monoteizm hakkında daha detaylı bkz.: Turan F.A. Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. Türk Mitolojisine Giriş. Editörler: F.A. Turan, M. Ozan. Gazi Kitabevi. Ankara. 2016.

farklılığının dışındadır. Yer-Su, Ak Ene, Umay, Ayıısı vb. dişil varlıklar adı altında, doğa kültürünün kendisi olan Mitolojik Ana kastedilmiştir (Bayat, 2007: 11-12).

Umay iyesi, günümüzde kadınları ve çocukları koruyan bir ruh biçimini almış olup, Tunguzlar ile birlikte Güney Sibiry ve Altay Türklerinde görülür. Buralardaki inançlara göre, Umay her zaman çocukla beraberdir; ancak onun çocuğu terk ettiği zamanlar da olur. Bu ayrılma uzun sürdüğü zaman çocuk hastalanır. Umay'ın çocukla beraber olduğunun işareti, çocuğun uykudayken gülmesidir (Çoruhoglu, 2000: 40).

Türk mitolojisinde oldukça önemli bir yere sahip olan ve pek çok yazılı kaynakta geçen Umay ile ilgili en eski belgeler Orhun Abideleri'dir (Saritaş, 2016: 54).

'... Tengri Umay ıduk Yer-Sub basa birti erinç'(Malov, 1951: (safir 38).

'Tanrı, Umay İlahe³, mukaddes yer, su üzerine çökü verdi her hâlde' (Ergin: 40)

Orhun Yazıtları, Dede Korkut Hikâyeleri ve Divânu Lugâti't-Türk gibi Türklere ait en eski yazılı kaynaklarda Umay'ın açıkça kadın, anne ve çocuklarla ilgili bir iye olduğu görülmektedir (Saritaş, 2016: 54).

Kötü iye olarak Türk halkları arasında Albastı ismi olan bir ruh daha bilinir. Keçi, tilki, kedi, köpek, buzağı, örümcek, kuş, gelin, kefenli ölü gibi çeşitli kılıklarda görünürse de daha çok, uzun boylu, uzun parmak ve tırnaklı, dağınık saçlı, yağlı vücutlu, el ve ayakları küçük, dişlek, bir dudağı yerde, bir dudağı gökte, çıplak gezen, göğüslerinden birini geriye atmış, tepesinde gözü olan çok çirkin, al gömlek giyen bir yaratıktır (Acıpayamlı, 1974: 75).

Albastı'nın en çok lohusalara ve bebeklere düşman olduğuna, lohusanın ciğerini sökerek suya attığına veya yediğine, bu yüzden elinde ciğer bulunan bir kadın görülürse hemen yakalanması ve üzerine iğne, çuvaldız gibi bir metal parçası takılması veya zift dökülmesi gerektiğine inanılır (Şakir 1939: 32; Turan 2001: 102-103; Ozan 2015: 45-46). Onu yakalayan kişi ocaklı olur ve "alçı" adını alır. Al karısı, alcının soyundan gelen kadınlara zarar veremez (Duvarcı, 2005: 129). Türk halkı arasında bütün çeşitliliğine ve muhtelif varyantlarına bakmaksızın kadın olarak tasarlanan Al ruhu, kökeni açısından Mitolojik Ana kompleksinden çıkmış ve bir zamanlar ocak veya ateş koruyucusu olmuştur. Bu demonik varlığın adındaki *al* kökü de onu ateş kültürüyle bağılı kılar (Bayat, 2007: 328).

³ 'İlahe' terminoloji açısından tartışılan bir çeviri sayılır. Umay bir iyedir.

Masalın kökenini mitlerin oluşturduğunu ispat eden Albastı'nın tanımı, masallarda da ciğer yeme veya sol göğsünü sol omzuna, sağ göğsünü sağ omzuna atan dev anası motiflerine götürmektedir. Dev Ana karakterinde abartılmış şekilde cinsel fizyolojik özellikleri, Albastı ya da Alkarısı'nın, bazı olumlu özellikleri Ülgen'in etkisi altında oluşmuştur.

Rus halk masallarında ise Albastı figürü, Baba-Yaga diye bir masal karakteriyle karşılaştırılabilir. Baba-Yaga, Albastı'ya kıyasla Slav panteonunda bir Tanrıça ya da iye (ruh) değildir. Ama anaerkil sistemi gittikten sonra ve Hristiyanlık ve ataerkil sistemi gelince mitolojik etki altında gelişen ve ortaya çıkan bir karakterdir.

C. Estes "Kurtlarla Koşan Kadınlar" kitabında oldukça detaylı bir şekilde her kadının "*vahşi tabiatı*" açısından Baba-Yaga karakterine benzer özellikler gösterdiğini söylemektedir (2003: 106-110). Estes'e göre Baba-Yaga kadının ilk imgesidir. Ondan dolayı analiz edilen Baba-Yaga kahramanı, sadece Rus veya Slav kültüründe mevcut olan cadı-kadın simgesi değil, bu davranışın belli tipinin oluşmasının genel imgesidir (İvanova, 2002: 79).

Masallarda Baba-Yaga hem olumlu hem de olumsuz bir rolde bulunabilir. Daha doğrusu 4 temel rolü var: savaşı Yaga, kaçırın Yaga, başıslayan, nasihat veren Yaga ve nine Yaga.

Baba-Yaga, kötü kalpli, çirkin yüzlü ve çok güçlü bir cadıdır. Ama cehennemde değil, bu dünyada yaşamaktadır. Onun evi kendi kendine dönebilen tavuk bacaklı bir kulübedir. Evine gelen bahadırlar veya kahramanlar peykenin üzerinde onu yatar vaziyette bulurlar; burnu, çamaşır ve diğer eşyalar için odanın bir ucundan diğer ucuna kadar uzanır. Bu cadı, yürüyerek değil, demir kazanla gider. Ve bu kazanın içinde havada gezerken demir değnekle vurup bu kazanı hızlandırır; izlerinin de görünmemesi için kazanın kenarındaki süpürgeyle siler (Glinka, 1993: 128).

B. A. Rıbakov'a göre (1988: 219) ise Baba-Yaga kadın tanrıçanın temsilcisidir. Bu tanrıçanın iki fonksiyonu vardı: tarım ürünleri için tehlike zamanında Makoş'un sembolü ve insanlar için tehlike zamanında Morena'nın sembolüdür. Masallarda çoğunlukla Baba-Yaga'nın çok büyük ve iri olduğu da belirtilir: "*Yaga lejıt v izbe iz ugla v ugol – v odnom uglu nogi, v drugom – golova; gubi na priolke, nos v potolok utknula, morda glinanaya, grudyu pečku zatıkaet*" ("Yaga, kulübesinde uzanırken bir köşesinde ayağı, diğer köşesinde başı vardır; dudakları tavanın üzerindedir, ocağı göğsüyle kapatır").

Rus halk masallarındaki kadın isimlerinin çoğunun etimolojisi, insanların aldığı lakaplara, karakter ve dış görünüş özelliklerine ya da uğraşının türlerine göre verildiği çok eski zamanlara bağlanmaktadır. Örneğin Bogatırka Sineglazka (Mavi Gözlü Bahadır Kadın), Vasilisa Premudraya (Bilge Vasilisa), Yelena Prekrasnaya (Güzel Yelena), Nastasya – Zolotaya Kosa (Altın Örgülü Nastasya) gibidir.

Halk destanlarında altın ya da gümüş saçlı güzellere rastlanır. A.N. Afanasyev'e göre bu, güneş mitlerinden kaynaklanmaktadır. Hemen hemen bütün Hint – Avrupa halkları arasında güneş için altın saçlı ifadesi kullanılır. Mitolojik nemfler gibi güzel olan Bilge Vasilisa Deniz Çarının kızıdır. Onun güvercine dönüşebilme yeteneği vardır. Vasilisa'nın, kırmızı güneşin doğduğu dünyanın ucunda, yani güneş çarlığında tek başına yaşadığı söylenmektedir (Leksiçeskoe Voploşenie Jenşini v Russkih skazkah, 2004: 37).

Güneşle ilgili isimler mitsel inanışların, tanımlamaların dışında aile ile ilgili tanımlamalarda da kullanılır: “Güneş’in Kız Kardeşi, Üvey Kızı” (“Solntseva sestra, padçeritsa”); toplumdaki durumu belirtmek için: “Çarıçe Marya, Kraliçe Kiset” (“Marya – Tsarevna, Kiset – Korolevna”) örneklerinde olduğu gibidir (Bolotova, 2003: 1-2).

Eski Rus Devletindeki anaerkil gelenekler, uzun süre yeni toplum sistemine razı olmamış, direnmiştir. Bu sebeple anaerkil toplum yapısı, büyük ölçüde halk törelerinde, efsanelerinde, folklorunda yankı bulup yaşamaya devam etmiştir (Rıbakov, 1988: 746).

Anaerkil toplumda isimler anne ismine ya da mesleğine göre verilirdi. Bu motife pek çok masalda rastlamaktayız. Örneğin “*İvan Bıkoviç*” masalında çocuğu olmayan çar, yanındaki gölden altın balığın tutulmasını emreder. Çarıçe ancak bu balığı yedikten sonra hamile kalabilecektir. Hizmetçi kadın bu balığı temizleyip pişirir, işkembeleri ve bulaşık suyunu avluya atar. O sırada avluda dolaşan inek bu suyu içer. Balığı çarıçe yer, tabağı hizmetçi yalar. Hem çarıçe, hem onun sevdiği hizmetçi, hem de inek aynı zamanda hamile kalırlar. Sonunda çarıçenin İvan – Çarıçenin Oğlu, hizmetçi kadının İvan – Hizmetçi Oğlu, ineğin ise İvan – İnek Oğlu çocukları dünyaya gelir (Greçneva, 2003: 3).

“Çarıçenin Oğlu İvan ve Dadının Oğlu Fyodor” (“İvan-Tsareviç i Fedor Nyankin”) (Alekseyeva, 1987: 72) masalında da şu cümleler yer almaktadır:

“Через некоторое время царевна в нянкой родили по сынку. А так как отцов у них не было, то и прозвали у царевны Иван-царевич, у няньки Федор Нянькович”.

“Kısa süre sonra çarıçenin bir oğlu olmuş ve dadının da bir oğlu olmuş. Babaları olmadığı için çarıçenin oğluna İvan - Çarıçenin oğlu, dadıninkine Fyodor - Dadının Oğlu isimlerini koymuşlar”.

Rus Halk destanlarında (bilina)⁴ kadınlar erkeklerden daha zayıf ya da beceriksiz değillerdir. Çoğu zaman herkes tarafından sayılarak erkeklerden üstün bile olurlar. Örneğin “Dobrynya’nın Evliliği” (“Jenitba Dobryni”) destanında bahadır Dobrynya, bahadır kadına esir düşer ve onun tarafından saçlarından yerden kaldırılır⁵:

*“Он догнал поляницу да ведь в третий раз,
Он ударил своей палицей булатнею
Тую поляницу в буйну голову.
“Сама говорит да таково слово:
-Я думала комарики покусывают?
Ажно русьские могучие богатыри пощалкивают.
Ухватит-то Добрыню за желты кудри,*

*Положит-то Добрыню во глубок карман,
Во глубок карман Добрынюшку с конём цело,
А везла она Добрынюшку трой сутки”*

*“Yiğit üçüncü defa bahadır kadının yanına gitmiş
Ve sopasıyla güçlü kafasına vurmuş,
Bahadır kadın şöyle der delikanlıya:
'Ben, bu sivrisinekler beni sokuyorlar sandım,
Bu da Rus bahadırlarının vuruşuymuş'
Dobrynya'yı sarışın kıvrıkcık saçlarından alıp
Atıyla beraber cebinin derinliğine koyar⁶
Üç gün, üç gece Dobrynya'yı götürür”.*

Bahadır kadınlara masallarda da rastlanır. Bu durum büyük ihtimalle Sarmat kadın savaşçılarından kalan izlere ve soyun devam ettirilmesine bağlıdır. Bu toplumda hem erkekler hem de kızlar için inisiyasyon töreleri vardı. Bu törelerde ise çeşitli

⁴ Bilina (былина) – Eski Rusya'nın yaşam biçimini ve IX-XIII yy.da olan vakaları yansıtan kahramanlıkla ilgili halk anlatısıdır. Başkahraman bahadırıdır (богатырь). Türk halk edebiyatında “destan” kavramının karşılığıdır.

⁵ Destanla ilgili ayrıntılı olarak Rus Edebiyatı Ve Folklorü Elektronik Kütüphane. (Rus Edebiyatı ve Folklorü Elektronik Kütüphane). Web: <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/dna/dna-169-.htm>, adresinden 19 Mart 2015'te alınmıştır.

⁶ Bu destanın bazı versiyonlarında Dobrynya'yı “kara çuvala” koyarlar.

zorlukların dışında insan fizikî imtihanlardan da geçmek zorundadır. Bu törelerin yankısına ve sonuçlarına ritüellerde, danslarda, daha sonra ise oyunlarda rastlanmıştır (Leksiçeskoe Voploşenie Jenşını v Russkih skazkah, 2004: 55).

Güç ve beceriklilik kadına ait olan en önemli özellikler değildir. Eski Slavlar, kadının doğaüstü dünyaya bağlı olduğuna ve kuvvetli büyü güçlerine sahip olduğuna inanırlardı. Kadın tarafından hissettirilen aşk duygusu bile büyü olarak algılanırdı. Bu bizi toplumdaki anaerkil zamana kadar götürmektedir. Fiziksel, vücut ve sağlık özelliklerinden dolayı kadın büyü yapmaya muktedir sıradışı olarak algılanırdı ve bu özellikleri ile halkı korkuturdu. Anaerkil şartların içinde bu korku, kutsal hürmetin, saygının temeli olmuştur. Bu inanış ve değerlendirme XIX. yüzyıla kadar muhafaza edilmiştir. Daha sonra, ataerkil sistem içinde bu korku, kadını ‘temiz olmayan, pis’ bir yaratık olarak takdim etmek için iyi bir bahane olmuştur (Rıbakov, 1988: 746).

Kadın bedeniyle doğurganlık arasındaki bağ birçok kültürde, kadının doğayla olan mistik bir dayanışması olarak algılanmış, toprağın doğurganlığıyla ilişkilendirilmiştir. Mircea Eliade, “*Kutsal ve Dindışı*” adlı eserinde, anaerkilliğin kadının gıda maddesi olarak kullanılan bitkileri keşfetmesine bağlandığını, buna bağlı olarak da kadının dinsel ve büyüsel prestijinin ve toplumsal üstünlüğünün kozmik bir modele sahip olduğunu vurgular (Eliade, 1991’den aktaran Ölçer: 2003, 53).

Tarihin bütün safhalarında Türk kadınları ise; erkeğinin en kutsal varlığı, korunması, kollanması gereken kıymetli hazinesi, varlığıyla neslinin devamını sürdüren, analık vazifesiyle değerine değer katan, zekâsıyla Türk cihan hâkimiyetinde erinin yanında, arkasında durmuş cesur kadınlar, “kadın sultanlar” olarak tarihteki yerlerini almışlardır (Işık, 2012: 2).

Türk destanlarında kadın çok önemli bir yere sahiptir. Türk destancılık geleneğinde savaş yeteneği bakımından pasif kadınların yanı sıra alplar gibi savaşma yeteneğine sahip kadınlar da vardır. Uygur harfli Oğuz Kağan destanında Oğuz Kağan’ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır. Bu kadınların güzelliği bir peri masalı ahengi ile anlatılır. Kutup yıldızı gibi güzel, ırmak dalgası saçlı, inci gibi dişli, gülünce gök de gülmekte, ağlayınca gök de ağlamaktadır (Gültepe, 2008: 125). Oğuz Kağan destanında kadınlar, tıpkı Oğuz’un kendisi gibi, Tanrı katından yeryüzüne indirilmişlerdir ve Oğuz’un kut alma sürecinin tamamlanmasına katkıda bulunmuşlardır (Aça, 2007: 77).

Karakalpak Türkleri arasından tespit edilen "Kırk Kız" destanı, bunlardan birisidir. Destanda bir kadın kahramanın önderliğindeki kırk kızın mücadeleleri anlatılır (Şahin, 2015: 568; Maksetov, 1980)⁷.

Dede Korkut hikâyelerinde ise kadın, Türk topluluk hayatında erkeğe yakın hatta onunla her yönden ortak bir yaşantı sürer: ata biner, silah kullanır, kısacası erkeği kadar savaş gücü olan bir kadındır. Dede Korkut'ta kadın ile erkek arasında hayatın her alanında eşdeşlik söz konusudur ve kadın hayatın hiçbir alanında erkekten geri kalmamaktadır (Gültepe, 2008: 126, 132). Selcen Hatun 'Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nda şunu dile getiriyor:

*Kalkıp yerimden doğrulurdum
Yelesi kara kazılık atıma binerdim
Babamın ak otağından çıkardım
Eğribeli, Aladağı avlardım
Alageyik, yabanî geyik kovalardım
Çekip bir otları neylerdim
Temrensiz okla yiğit, seni sınıyordum
Öldürmeye yiğitim, ben seni, kıyar mıydım?*

Ya da Beyrek, kızı isteyince onu şöyle tarif eder: "Baba bana bir kız alıver ki, ben yerimden kalkmadan, o kalkmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmeli, ben hasmıma varmadan o bana baş getirmeli, böyle kız alıver baba bana' dedi. Babası Pay Püre Han der: 'Oğul sen kız istemiyorsun, kendine bir hempa⁸ istiyormuşsun' dedi (Ergin, 2015: 70).

Aynı zamanda Dede Korkut Hikâyeleri'nde kadınla erkek arasında, içtenliğe dayanan bir dostluk kurulmuştur. Öyle sanıyoruz ki kadının toplumda kazandığı bu saygınlık, dostlukla açıklanabilir. Kadının, eş ve sevgili olarak büyük değeri vardır (Binyazar, 1996: 65).

Manas Destanı'nda da kadın, evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak anlatılır. Diğer destanlarda olduğu gibi, Manas da evleneceği zaman kendisi gibi, ata binen, kılıç kuşanan bir eş arar. Manas Destanı'nın kadın kahramanları aynı zamanda bahadırıdır. Eşleri zor durumuna düştüğünde silahlanarak onlara yardım etmeye

⁷ Şahin, H.İ. 'Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatımlarında Kadın Tipler'den; Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildiriler. S. 568 / Maksetov, K. (1980), Kırk Kız Karakalpak Halkının Kahormanlık Destanı, Karakalpakstan Basması, Nökis.

⁸ Hempa – omuzdaş, yoldaş, ayaktaş demektir.

giderler. Babalarının ve ülkelerinin onurunu korumak için yabancı bahadırlarla teke tek mızrak dövüşüne girerler (Gültepe, 2008, 127 – 128: 132).

Bahşların anlattığı ve Türkmenistan'ın bazı bölgelerinde anlatmaya devam ettikleri Köroğlu anlatmalarında çok sayıda kadın kahraman yer almaktadır. Köroğlu anlatmalarının karakteristik bir özelliği olarak kadın tipler, olayların çoğunlukla merkezinde yer alırlar. Köroğlu, çoğunlukla bir kadın için ya da bir kadının sözleriyle akına çıkar. Kadınlar, bazen ona yardımcı oldukları gibi, bazen karşısına düşman olarak çıkıp onunla mücadele ederler. Kısacası, Köroğlu'nun maceralarında kadınların ayrı bir yeri vardır (Şahin, 2011: 564).

Netice olarak Türk edebiyatında kadın üç şekilde değerlendirilebilir:

1. İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde kadın, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2. Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat ve tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu dönemde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzusu olduğu görülür.

3. Batı medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşeri hakları müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle eşit bir seviyeye getirilir (Kaplan, 1976: 41)⁹.

Dinin etkisini örneğin “Her Dem Taze” adlı Türk masalında görülür: (Sarıyüce, 1993: 143). Kız, şehzadeyle nişanlandıktan sonra kızı istemeye gelen aksakallılar şöyle derler: “*Şu andan başlayarak şehzademizle nişanlanmış bulunuyorsun. Dilerim, mutluluğunuz sonsuza kadar sürsün. Her ikinizi de güzel günlere erdirsin. Artık onun bunun elbisesini dikmek, dışarıya çıkmak yok. Kapınızda iki adamımız bulunacak. Ne isterseniz hemen alınacak. En fazla on beş gün sonra şehzademiz arabalarla sizi almaya gelir*”.

Kadim Rusya'da da oluşmuş bazı idealler, Hıristiyanlığın gelmesiyle beraber değişmiştir. İ. Zabelin, Rus çarıçelerinin yaşam tarzı konusu üzerindeki çalışmasında kadının, “Âdemin kaburgasından çıktığı” için onun parçası gibi olduğundan, bağımlı

⁹ Şahin, H.İ. “Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatımlarında Kadın Tipleri”den; Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildiriler. S. 565-566 / Kaplan, M. (1976), “Dede Korkut Kitabında Kadın”, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1, Dergah Yayınları, İstanbul. ss. 41-54.

ve serbest olmayan şekilde algılanmaya başladığına işaret etmektedir (Teliya, 1996: 263).

Şüphesiz ki Hıristiyanlık Rusların dünya anlayışını büyük ölçüde etkileyip iki farklı kadın tipi oluşturmuştur – namuslu, bakire kız ve günahkâr kız. Meryem Ana'dan gelen birinci tip namuslu, sabırlı ve huzuru getiren kız tipidir. Bu kadın tipi – idealdir ve öncelikle her Hıristiyan için annelik modelinin idealidir. "Günahkâr kız" tipi ise İncil'in Âdem ve Havva hikâyesinden kaynaklanmaktadır. Havva günahkâr ve gerileme simgesidir. Ama diğer bir taraftan da bütün dünya için evlâtlar veren Meryem değil, Havva'dır (Teliya, 1996: 263).

Hristiyanlaştıkça Rus kültürü, kadın figürünü yavaş yavaş toplum hayatından çıkartmaya çalışmıştır. Evde ön planda olan erkektir, kadın ise ev işlerini yapan ve sadece bu evin bir parçasıdır (Teliya, 1996: 264).

Hristiyanlık ve Yahudilik kadını önemsiz ve kusurlu kabul etmiştir. Yahudilik ve Hristiyanlığa göre insanın cennetten kovulmasının sebebi kadın olan Havva'dır. Yahudilik kadını suçlu bulduğundan ibadette, mirasta, akrabalıkta erkekle eşdeğer görmemiştir. On Emir'de kadın, komşunun öküzü ve eşiğiyle aynı yerde anılmıştır. Hristiyanlık, insani zaafardan kaynaklanan suçun sorumluluğunu bütünüyle Adem'i yanılan Havva'dan başlatarak kadınları sorumlu tutmuştur (Günay, 2000: 6).

Ataerkil sistem geliştikçe Batı toplumu başta olmak üzere diğer tüm toplumların masallarında mevcut olan kadına dair klişeler Rus toplumunda da karşımıza çıkmaktadır. Rus masallarında kadın iyi kalpli, güzel ve zeki bakire imgelemi yanında kötü, vicdansız, pis nefisli ve çirkin evli /orta yaşlı ya da yaşlı kadınlardır. Evlenmenin nihai ve ana ülkü olarak masallarda sunulması ve evlilik sonrası sonsuza kadar mutlu yaşama vaadi; evlilik için ise güzelliğin yeterli olduğu, bu hususta kadının söz ya da bilgi yerine güzelliği ile en iyi kocayı bulabileceği, hatta sınıf bile atlayabileceği imkânı; kadınların erkeklere karşı yerini, sözünü bilmesi gerektiği, yoksa başına bin türlü bela açılacağı; doğurgan olma, çocuk doğurma ve evin çekip çevrilmesinin bir kadının esas hayati gayesi olması gerektiği; kadının mutlaka bir erkek tarafından korunması gereği ve kadının hayatında söz hakkına sahip erkeğin, ister baba olsun ister koca, sözünden çıkmaması, o erkeğin çizdiği sınırlar içinde yaşamını sürdürmesinin gerekliliği gibi özellikleri ile karşımıza çıkar (Yıldırım, 2012: 3). Ancak kadın için kullanılan kelime hazinesi açısından bile "iyi kalpli, sessiz, anlayışlı, hızlı" sözleri çoğu zaman hizmetçi, temizlikçi, bakıcı kadın kahramanları için kullanılmaktadır (Konovalova, 2005: 15).

Rus halk masallarında hiçbir zaman uyuyan prenses tipi göremeyiz. Tam tersine, masal kadın kahramanları sürekli bir işle uğraşır: eve bakar, nişanlılarına veya

eşlerine zor vazifelerle yardım ederler vs. Her çağın insan profili içinde olduğu yüzyılın özelliklerine bağlıdır. Halk masalı ise (ya da sık sık zaman değiştirilmiş şekilde ama aynı konusu olan dini – ahlaki öğüt) iyi kalpli, sabırlı, çalışkan (çoğu zaman üvey kız) kadın ya da kız imajını vermektedir. Rus halk edebiyatında kadın güzelliği hakkında halk anlayışı birkaç klişeden ibarettir: yüz bembeyaz, yanaklar pembe, kaşlar karga gibi siyah, gözler yıldızlar gibi parlak, duruş kuğununki gibi, yürüyüş tavus kuşununki gibi olmalıdır (Leksışeskoje Voploşenie Jenşini v Russkih skazkah, 2004: 59). Bu güzel kadın profili, halk şiirinde, halk destanlarında, masallarında, türkülerinde yer almaktadır (Konovalova, 2005: 16).

Rus masallarında kadının, doğuşundan düğüne ve hayatının sonuna kadar bütün yaşamı anlatılır: *“И жили они счастливо, и умерли в один день” / “İ jili oni şçastlivo, i umerli v odin den” – “Mutlu bir şekilde yaşamışlar ve aynı günde ölmüşler”;* *“Kırk gün, kırk gece düğün yaparlar, muradına ererler”* vb. satırlarını halk masallarında görürüz. Masallarda çoğu zaman kadının ideal olanı sadakatli olandır. Rus masallarında mesela ruhunu şeytana satmış kocasını bu korkunç yaratıktan kurtarmaya çalışan kadın karakteri veya kocası İvan Zlosçastny’ya (Belâlı İvan) yardım etmeye kalkan çarıçeye rastlanır (İvanova, 2002: 66). Türk masallarında da zor duruma düşen babasına, yukarıda da söz edildiği üzere Türk destanlarında sevgilisine yardımcı olan kızları görürüz.

Türk halk hikâyelerinde, kadınlara ait çizgiler, aynı zamanda Türk kadın tipini ve kadın güzelliğini belli eder: Bu kadınlar ve kızlar, ince belli, selvi boylu, al yanaklı, kalem kaşlıdılar, ayın on dördü gibi, dünya güzelidirler’ (Şenkul Sağlam, 2007: 26).

Sonuç

Farklı edebiyatlarda ve özellikle Rus halk edebiyatında kadın figürü yankısının bulunduğu, kadın figürünü ve onun imgesini etkileyen eski zamanlardaki anaerkil döneminin var olmasından kaynaklandığı tespit edilebilir. Baba adı olarak doğumdan sonra kadın (anne) ismini taşıyan masal kahramanları, Eski Slavların arasında yer alan anaerkilliğini (матриархат) ispat ederler. Hristiyanlık yayıldııkça Slav kültüründeki kadın figürü arka planda kalır. Ondandır dolayı önce olumlu özellikleri taşıyan mitolojik karakterler (Baba-Yaga gibi) olumsuz ve çirkin cadı imajına dönüşür. Baba-Yaga, Dev Anası ve Albastı arasında mitolojik benzerlik ve ortak abartılmış cinsel fizyolojik özellikler bulunur. Bunun yanı sıra Slav mitolojisinde lohusalar (рожаницы) kültü, aşk ve güzellik sembolü olan Lada Tanrıçası, bolluk ve verimlilik Makoş gibi kadın figürleri yer edinmiştir.

Türk kültürü için de kadın her zaman önemli bir rol oynardı. Eski Türklerde, hatun (kadın) hakandan daha değerli olarak kabul edilirdi. Aynı zamanda kadının

erkekten daha saygın olduğuna inanılırdı (Şenkul Sağlam, 2007: 4). Türklerin ve Rusların folklorunda büyük ölçüde mitolojinin etkisi görülmektedir. Bunun dışında Türk folklorunda da Rus halk edebiyatında olduğu gibi özellikle destanlarda bahadır kadın ya da alp kadın tipi yer almaktadır. Hikâyelerde kadın ata biner, silah kullanır, kısaca erkeği kadar savaş gücüne sahip müstesna bir kadındır (Banarlı, 1977: 408). Kadın figürü Dede Korkut Hikâyeleri, Kutadgu Bilig, Divan-i Lügat'it Türk, Oğuz Destanı, Manas Destanı'nda, halk hikâyeleri ve masallarında kadın ile erkek arasında eşitlik görülmektedir. Fakat hem Hristiyanlık hem de Müslümanlık, sözlü gelenekleri etkilemiştir ve semavi dinlerin gelmesiyle beraber kadın figürü değişikliklere uğramıştır. Mehmet Kaplan yaşadığımız medeniyet devrelerine göre Türk edebiyatında kadın figürünü üç şekilde değerlendirmiştir. Bu sınıflandırma Slav edebiyatında ve folklorunda kadın imajı için de uygun bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

- ACIPAYAMLI, O. *Türkiye'de Doğumla İlgili İnanmaların Etimolojik Etüdü*, Ankara. 1974.
- AÇA, M. *Reşideddin Oğuznâmesi'nde Kadın*. Millî Folklor. 19, (76). 2007.
- AFANASYEV, A.N. *Slavyanskaya Mifologiya. Poetiçeskoe Vozzrenie Slavyan Na Prirodu. Moskva, Sankt-Peterburg. İzd. 'EKSMO'*. 2008.
- ALEKSEEVA, O. *Russkie Narodnie Skazki. C.1.* Moskova. 1987.
- BANARLI, N.S. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi II*. İstanbul, 1977.
- BAYAT, F. *Türk Mitolojik Sistemi. C.2.* İstanbul. 2007.
- BİNYAZAR, A. *Dede Korkut*. İstanbul: Doğan Kardeş Kitaplığı. 1996.
- BOLOTOVA, L. *Osobnosti Jenskikh Obrazov. Nasledie A.N.Afanasyeva i Problemu Ego İzucheniya. (Materiali mejvuzovskoy nauchnoy konferentsii so 175-letiya so dnya rojdeniya)*. Voronej. 2003.
- ÇORUHLU, Y. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi. 2000.
- DUVARCI, A. Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar. *Bilig Dergisi*. (32), 125-144. 2005.
- ERGİN, M. *Dede Korkut Kitabı*. (51 Baskı). Ankara. 2015.
- *Orhun Abideleri*. İstanbul. 2003.

ESTES, K. *Kurtlarla Koşan Kadınlar. Vahşi Kadın Arketipine Dair Mit ve Öyküler*. (Çevir. Hakan Atalay). İstanbul. 2003.

GLİNKА, G. *Drevnyaya Religiya Slavyan. Mifi Drevnih Slavyan*. Saratov. 1993.

GREÇNEVA, N. *Otrajenie Çert Matriarhata v Narodnoy Skazke*. Nasledie A.N.Afanasyeva i Problemi Ego İzucheniya. (Materiali mejvuzovskoy nauchnoy konferentsii so 175-letiya so dnya rojdeniya). Voronej. 2003.

GÜLTEPE, N. *Türk Kadın Tarihine Giriş. Amazonlardan Bâciyân- ı Rûm'a*. İstanbul. 2008.

GÜNAY, U. İslâmî Dönemde Türk Toplumunda Kadının Yeri ve Önemi. *Milli Folklor*, 6 (46). 2000.

İVANOVA, E. *Vedmi. Nauçnyy skaz ob arhetipah jenskogo povedeniya*. Ekaterinburg. 2002.

İŞİK, N. Türk Masal Kahramanlarının 'Yolculuk'tan Olgunluğa Değişim Süreci. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayısı: 200. 2012.

KAPLAN, M. Dede Korkut Kitabında Kadın. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergah Yayınları, İstanbul. S. 41-54. 1976.

KONOVALOVA, S. *Gendernaya spetsifika virajeniya predikativnih otnoşeniy v tekste russkoy narodnoy volşebnoy skazki*. Doktora Tezi, Moskova Halkların Dostluğu Üniversitesi. 2005.

Leksişeskiye voploşçenie obraza jenşçini v russkih skazkah. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2007.

MAKSETOV, K. *Kırk Kız Karakalpak Halkının Kahormanlık Destanı*, Karakalpakstan Baspası, Nökis. 1980.

MALOV, S. E *Pamyatniki drevnetyurkskoi pis'mennosti. Teksty i issledovaniya*. Pamyatnik v chest' Kyul'-Tegina. (stroki 1, 25, 31) // Ton'yukuka (stroka 38). Moskova, Leningrad. 1951.

ÖLÇER, E. *Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2003.

RIBAKOV, B. *Yazıçestvo Drevney Rusi*. Nauka. Moskva. 1988.

SARITAŞ, S. Türk Mitolojisinde Ak İyeler. *Türk Mitolojisine Giriş*. Editörler: F.A. Turan, M. Ozan. Gazi Kitabevi. S. 49-61. Ankara. 2016.

SARIYÜCE, H.L. *Anadolu Masalları*. C.1. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi. 1993.

ŞAHİN, H.İ. Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatımlarında Kadın Tipler; *Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildiriler*. S. 568. 2011.

ŞAKIR, S. Muhtelif Ruhlar Hakkında. *Halk Bilgisi Haberleri*. Sayı 98. 1939.

ŞENKUL SAĞLAM, H. *Alevi-Bektaşî Kültüründe Kadın*. Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. İstanbul. 2007.

TELİYA, V. *Russkaya frazeologiya: semantiçeskiy, pragmatiçeskiy i lingvokulturologiçeskiy aspekti*. Moskova. 263-264. 1996.

TURAN, F.A. Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı. *Türk Mitolojisine Giriş*. Editörler: F.A. Turan, M. Ozan. Gazi Kitabevi. Ankara. 2016.

UZELLİ, G. *Slav Mitolojisi. İnanışlar ve Söylenceler*. Yapı Kredi Yayınları. Ankara. 2016

YILDIRIM, E. Geleneksel Rus Halk Masallarında Kadın İmgesi. *Amargi Feminist Dergisi*, (24), 3740. 2012.

İnternet: <http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/dna/dna-169-.htm> (19. 03. 2015).